

nový orient

ROČNÍK 66 2011

CENA 68 Kč

3

ODBORNÝ ČTVRTLETNÍK ORIENTÁLNÍHO ÚSTAVU AV ČR

- Arabské jaro: romantická očekávání a tvrdá realita
- Soupeření o Nil: pohled z Etiopie
- Byzantská ríše a Rumský sultanát
- Problém nástupnictva v islame
- Avicenna a *Živý, syn Bdícího*
- Prozodická transkripce čínštiny
- Pondichérský styl – evropské kořeny a indické vlivy
- Legendy a svatyně Čodaqu
- Verše afghánských žen
- H + Z u bran egyptologie
- Překlady
- Recenze

Legendy a svatyně Čodaqu. Poznámky k historii tádžického mikroregionu ve Fergánské kotlině

Slavomír Horák

Na náhorní plošině nad dnešním městečkem Čodaq v severní části Fergánské kotliny se kdysi rozkládalo město nazývané „Čehelojak“ („Čtyřicet jedna“). Mělo tolik bran, že je nikdo nemohl spočítat. Místní panovník jednoho dne vyhlásil, že kdo spočítá všechny brány města, dostane královskou dceru za ženu. Nikdo to však nedovedl, jenom nejchudší muž ve městě se ptal po všech koutech země. Jednoho dne putoval se svou matkou na ziyorot (pout). V noci po těžké cestě usnuli vedle sebe, takže vypadali jako jedno tělo se dvěma hlavami. Mladík se uprostřed noci probudil a viděl vedle sebe déva (anděla), který s údivem pravil: „znám město s jednačtyřiceti branami, ale nikdy jsem neviděl člověka se dvěma hlavami“. Muž pochopil, že dév právě vyslovil, kolik má jeho město bran, a tak dostal královskou dceru za manželku.

Tak začíná legenda o městě Čehelojak, jehož potomci se stali cílem mého putování do Fergánské kotliny. Do míst, kde si islám zachoval svůj hluboký a částečně i mystický význam nehledě na sovětské období. S kolegou z Angrenské univerzity jsme se vydali na sběr materiálu o místních legendách, u nichž předpokládáme značný vliv na lokální identitu místních obyvatel.

Auto směřující do Kokandu nám zastavilo na nezápadné křížovatce, jakých je v této oblasti mnoho – několik obchodů, post DYP (dopravní policie), o kus dál prodavačky s proslavenými kokandskými lepojškami (chebovými plackami), které se vyznačují svou velikostí a zdobností. S kolegou z univerzity jdeme po vedlejší silnici okolo aryků (zavlažovacích kanálů). Míjíme nedávno zrekonstruovanou budovu místní „kolež“, které se v posledních letech staly ukázkou „potémkinovské“ péče státu o vzdělávání. Přestože je již září, tj. po začátku školního roku, budova zela prázdnou – žáci i učitelé odjeli na nucený sběr bavlny, typický pro toto roční období. Za chvíli se před námi otočila bílá dodávka Damas, ze které se ozvala tradiční úvodní fráze – „salom alejkum, šumó či tur hastíd?“ A tak jsem poznal místního podnikatele Ubajdullu-ake, duchovní i finanční autoritu vesnice, vzdělaného inženýra a mystika, a jeho přátele, kteří mi následně byli průvodci po tomto zajímavém koutu Fergánské kotliny.

Městečko Čodaq se na první pohled nijak neodlišuje od mnohých měst ve Fergánské kotlině. Jedná se o typicky údolní městečko roztažené podél říčky

Čodaq Suu přitékající ze svahů západního Čan-Šanu. Vesnicí prochází jedna hlavní ulice s několika obchody a čajchánami, všude reklamy na mobilní operátory. Jeho obyvatelstvo čítá okolo 6 000 lidí a 14 mahal (čtvrtí), což je jenom o něco málo více jak při sčítání lidu v roce 1897 (tehdy ovšem bylo mahal pouze šest).

Na druhý pohled jsou však velmi výrazné nápisy v tádžičtině i tádžický jazyk znějící všude okolo. Jedná se o malý ostrůvek v okolním uzbeckém moři. Ačkoli jsme v Uzbekistánu, Tádžikistán je hned za hřebenem hor oddělujících Fergánskou kotlinu od zbytku Uzbekistánu pouze úzkým pruhem země s hlavní silnicí. Podle dochovaných pramenů se jedná o zbytek tádžické populace, která byla v minulosti rozeseta po celé Fergánské kotlině. Dnes je Čodaq jedním z mála míst, které nepodlehly od národnostního rozčlenění Střední Asie na jednotlivé svařové republiky v roce 1924. Nutno poznamenat, že spojení s dalšími tádžickými sídly bylo do roku 1991 obstaráváno po místních stezkách přes horské masívy.

Místní obyvatelé však vyjadřují svůj původ podle jedné z mnoha místních legend. Podle ní zde stávalo výstavné město zničené zemětřesením, které přežilo pouze 41 lidí, kteří se z náhorní plošiny spustili dolů. Určení doby vzniku i zkázy tohoto města se však velmi liší. Nejstarší datování je v místních legendách přibližně před 4 500 lety, což by však daleko překonávalo nejstarší nálezy podobného typu ve Střední Asii. Tato legenda, stejně jako mnoho jiných, jsou obsazeny v tzv. Čodaqských rukopisech, sebraných však na zá-

kladě lokálních vyprávění až v 19. století. Tyto rukopisy mj. odkazují k působení proroka Zarathuštry. Legenda o založení místa, nehledě na svou dosavadní nepodloženost archeologickými nálezy, jednoznačně určuje současnou „historizaci“ mikroregionu, kde se připravují na oslavy 4 500 let založení Čodaqu.¹

Archeologické výzkumy byly na této lokalitě dosud velmi omezené, a proto nelze žádnou z legendárních verzí potvrdit. Dosavadní výzkum přinesl nálezy svědčící o osídlení v době tzv. andronovské kultury (době bronzové a železné, v oblasti Střední Asie přibližně 1000 př. n. l.).

Vedle snahy o historizaci mikroregionu, je Čodaq spojený s působením řady lokálních světců, kteří tvoří důležitou součást místní identity. Čodaq slouží jako místní poutní místo s kultem mnoha svatých, v nichž se v místní lidovém islámu míší prvky súfijských řádů *jasawíja* a *nakšbandíja* spolu se zbytky zoroastrovských obřadů.² Přestože jsou zde připomínáni místní světci, v lokálních legendách zaznívá charakteristická snaha o propojení místních světců s význačnými osobnostmi dvou hlavních středoasijských súfijských škol. Mysticismus patří mezi základní kameny víry nejen v Čodaqu, ale i na dalších místech Střední Asie, a tak není divu, že

každá vesnice se snaží nalézt vlastní napojení na klíčové duchovní autority. I v tomto ohledu však existují výjimky v případě i tak význačných osobnosti.

Ke druhému případu patří legenda o příchodu islámu do Čodaqu, v níž se hovoří o lékařích z Persie Šejchu Alím a Šejchu Abbásovi. Na ně údajně navázal v lékařských vědách a také v mystice místních světec Abduvali Áchund. Jeho předkové přišli údajně na přelomu 15. a 16. století od nedaleké Syrdarji, po jejímž povrchu Abduvali Achund přešel, jak vypráví místní pověst, suchou nohou, aniž by se potopil či vůbec namočil. Natolik mocná byla síla jeho mystického poznání. Sám Áchund se ve svých 63 letech, což je z hlediska místního podání věk přechodu k moudrosti, oddělil od rodiny a zbytek života strávil v horách. Je údajě pochřben u dnešního horního hřbitova v Čodaqu. S jeho hrobkou jsou spojována zázračná uzdravení srdečních a nervových chorob. Kdo vykoná pouť k hrobce Abduvalí Áchunda, „uspokojí se mu srdce a krevní oběh“. Duchovní moc tohoto světce stačila dostatečně a nemusela tak být jeho napojením na nejvýznamnější duchovní autority Střední Asie.

K takovému spojení došlo v případě hrobky, která se tyčí na kopci na levé straně po přjezdu do Čo-

Rituální obcházení mauzolea Hodžy Alího, bratra Jusufa Hamadáního. (Archiv autora).

daqu a jako by shlíží na západní okraj vesnice. Jedná se o jednoduchý *mazár* (hrobku), svou architekturou typický pro Fergánský region. Pro místní obyvatele však jde o významné mauzoleum Hodžy Alího, bratra Jusufa Hamadáního, jenž proslul jako duchovní učitel šejcha Ahmada Jasawího.³ Jasawího učení se později stalo základem hlavního súfijského rádu ve středověké Střední Asii.

Na hlavní třídě městečka se potom nachází patrně nejvíce uctívaný světec pohřbený v tomto údolí – Ismail Ata. Podle pověsti se jedná o bratrance a dalšího učitele Ahmada Jasawího. Legenda praví, že na tomto místě našel Ismail Ata hrobku své sestry Fátimy, která zde zemřela na horečku, a pomohl jí vstát z mrtvých. Když se totiž Ismail Ata vrácel z války domů, chtěl se pomodlit u kamene. Náhle se mu zjevil anděl Džibraíl (Gabriel) a pravil mu, aby odejmul kámen, na němž se modlil. Když to Ismail Ata učinil, ze skály vytryskl pramen, který zde vznikl po smrti Fátimy. Ismaíl Ata se vydal do první vesnice, kterou byl Čodaq. Náhle před sebou spatřil Fátimu, jak mu jede naproti. Pramen je zde dodnes a stéká, podoben slzám Fátimy, ze skály. Ismail Ata zůstal ve vesnici a po smrti byl pohřben v Čodaqu.

Transformace významných osobností do legend s jejich napojením na středoasijské světce se nevyhnula ani moderní historii. Jako příklad asociace místních osobností s Jusufem Hamadáním lze uvést náčelníka basmačů Umara Kurbašiho, spojeného a do určité míry podléhajícího velení Ibrahíma Begá, jednoho z posledních basmačů aktivně vystupujících proti sovětské moci, dopadeného až v roce 1931. Osobnost Umara Kurbašiho se opět prolíná s mystikou; místní legendy spojují jeho rod s již zmíněným Jusufem Hamadáním.

Významným identifikátorem, byť nepříliš často zmiňovaným ve výzkumech, je role tzv. hodžů z Čodaqu, kteří na počátku 18. století vytvořili v Čodaqu v podstatě samostatnou entitu. Tento státeček pod vedením lokálních náboženských autorit se stal jedním z prvních míst, které bylo obsazeno zakladatelem kokandského chanátu Šáhruchbejem.⁴ Avšak hodžové z Čodaqu si zachovali výsadní postavení na kokanském dvoru.⁵ Percepce těchto vládců Čodaqu je spíše v rovině politické, nikoli legendární či duchovní. Z tohoto důvodu nejsou hrobky čodaqských hodžů z 18. století v Čodaqu výrazněji uctívány.

Legendy, pověsti a obecně ústní podání hrají ve středoasijském životě stále významnou, ne-li rostoucí roli. Slouží jako předmět lokální i náboženské identity, zvláště v případech, kdy je jedna sociální či etnická menšina obklopena většinou. V případě Čodaqu však je etnická příslušnost (tádžická menšina versus okolní uzbecká většina) umocněna lokálním patriotismem místních obyvatel, a zejména místní intelektuální elity. Čodaq tak slouží jako typický příklad lokální identity opřené o místní vytváření a legendarizaci historie (spojené s významnými duchovními osobnostmi stře-

doasijských dějin). Podobných příkladů lze nalézt ve Fergánské kotlině mnoho a ukazují významným způsobem na myšlení místních obyvatel a zasazení do lokálního i regionálního historického kontextu.

Poznámky:

- ¹ Tato snaha o maximální historizaci lokalit je charakteristická pro všechny středoasijské režimy. Namátkou v roce 2006 proběhly oslavy 2 750 města Kuljóbu na jihu Tádžikistánu, v roce 2009 oslavil Taškent 2 200 let své existence apod. Tyto oslavy sice vycházejí do určité míry z archeologických nálezů, avšak obvykle značně přizpůsobených potřebám místních režimů. Viz např. Rtveladze, Eduard; Sagdullajev, Anatolij: *Sovremennye mify o dalekom prošлом narodov Central'noj Azii*. Taškent: Uzbekiston, 2006.
- ² Přinášení ohně na poutní místa či zachování místních posvátných kamenů (*qajraqů*).
- ³ Biografie Jusufa Hamadáního je však prozatím nezcela objasněná, a tak i jeho rodinné poměry zůstávají pouze v rovině legend.
- ⁴ Mullo Olim Mahdum Hodža: *Tarichi Turkiston*. Karši: Nasaf, 1992, s. 10.
- ⁵ Blíže viz Mahmudov, Šuhrad: *Quqon honligining taškil topišida Čodaq hodžalarining roli masalasi-ga doir mulohazalar [Poznámky k roli Čodaqských hodžů při formování Kokandského chanátu]*. In: *Úzbekiston tarihining massalari: asosii yünnalişları va yondashuvlar. Republika još olimlarining birindži ilmij konferencijasi materiallar tuplami* [Problémy historie Uzbekistánu: základní směry a přístupy. Sborník materiálů z 1. republikové vědecké konference mladých vědců]. Taškent: Úzbekiston Fanlar Akademijasi, Tarich instituti, 2009, s. 112.

ABSTRACT:

Legends and Sanctuaries of Chodaq. Notes to the history of Tajik microregion in Ferghana Valley

The article analyses the peculiarities of small region Chodaq with Tajik population in northern Ferghana valley in Uzbekistan, which was cut from Tajik mainland after USSR dissolution. The focus is given to the interpretations of local legends. They serve as important source of identity, mix Islamic and pre-Islamic elements and try to overestimate the significance of the region connecting it to the broader context of Central Asian history.